Vol 2 Issue 8 Sept 2012

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
Volume 2, Issue. 8, Sept 2012
ISSN:-2230-7850

Available online at www.isrj.net

ORIGINAL ARTICLE

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गूरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रातील विक्रेत्यांच्या प्रवास चक्राचे प्रारुप

ओमप्रकाश बी. मुंदे

भूगोल विभाग प्रमुख, कला महाविद्यालय बडनेरा रेल्वे जि. अमरावती.

सांराश –

कोणत्याही ठिकाणच्या यात्रा व्यापार केंद्र व गुरांच्या बाजाराच्या वितरणावर प्राकृतिक, सास्कृतिक व धार्मिक घटकांचा परिणाम होत असतो. त्याचप्रमाणे त्यामध्ये सहभागी होणारे ग्राहक व विक्रेते यांच्या व्यावहारिक भूमिकेचा सुध्दा परिणाम होत असतो. या केंद्रामध्ये सहभागी होणारे विक्रेते हे अधिक नफा आणि त्या केंद्रावर मिळणाऱ्या सुविधा यांचा विचार करुनच व्यापार केद्रांची निवड करीत असतात. जास्तीत जास्त विक्री आणि नफा ज्या केद्रांच्या ठिकाणी होतो. अशाच केंद्राना भेटी देण्याकडे विक्रेत्यांच्या प्रामुख्याने कल असतो. आर्वी भूउठाव प्रदेशामध्ये एकूण 81 ठिकाणी याजा व 4 ठिकाणी गुरांचे बाजार भरतात.यात्रा वर्षातून एकदा किंवा दोनदा तर गुरांचे बाजार आठवड्यातून एकदा भरतात. त्यामुळे पूर्णवेळ विक्रेते गतीशिल होऊन वेगवेगळ्या केंद्रांना भेटी देतात. या प्रकारे वेगवेगळ्या दिवशी जवळच्या वेगवेगळ्या ठिकाणी भरणाऱ्या बाजार क्रमाला बाजारचक्र असे म्हणतात. आर्वी भूउठाव प्रदेशात गुरांच्या बाजाराचे अपूर्ण चक्र तर यात्रा व्यापार केंद्राचे 9 बाजार चक्र आढळून येतात.

बिजसज्ञा – बाजार चक्र, यात्रा व्यापारचक्र

प्रस्तावना –

यात्रा ह्या एक दिवसापासुन पंधरा दिवसाच्या कालावधी पर्यंतही असतात. एक दिवसाच्या यात्रेकरिता विक्रेते त्या केंद्राला भेट देतो व मालाची विक्री करून निवासी परत जातो. तर एक दिवसापेक्षा जास्त कालावधीची यात्रा असेल तर बहूतांशी विक्रेते यात्रेच्या ठिकाणी मुक्कामी राहतात. गुरांच्या बाजारांना भेट देणारे विक्रेते एका ठिकाणाहून बजार करून पुढच्या जवळच्या बाजारास जाण्यास प्राधान्य देतात. व्यापारांच्या या गतीशिलतेमुळे बाजारचक्र तयार होते. प्रस्तुत शोध निबंधात आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांचे बाजारचक्र व याचा व्यापार चक्राचे अध्ययन केलेले आहे.

अभ्यास क्षेत्र –

विदर्भातील आर्वी भूउठावाचा प्रदेश हा दरखनच्या पठाराचाच एक भाग असून नद्यांच्या खनन कार्यामुळे हा प्रदेश वेगळा झाला आहे. या पठाराच्या पूर्वेस नागपूरचे मैदान, ईशान्येस रामटेक भूउठाव प्रदेश, उत्तरेस सातपुडा पर्वत श्रेणीचा पायथ्याचा प्रदेश व मध्यप्रदेश राज्य तर पश्चिमेस अमरावती जिल्हाची सीमा तर दक्षिणेस वर्धा जिल्ह्याचा भाग आहे. या प्रदेशाचा अक्षवृत्तीय विस्तार 200 46, 12, उत्तर ते 210 31, 12, उत्तर व रेखावृत्तीय विस्तार 780 03, 18, पूर्व ते 780 54, 36, पूर्व इतका आहे. या प्रदेशामध्ये प्रामुख्याने नागपूर व वर्धा जिल्हांतील 9 तहसीलचा समावेश असून त्यामध्ये नागपूर जिल्हातील काटोल, नरखेड, हिंगणा, नागपूर ग्रामीण तर वर्धा जिल्हातील आर्वी, आष्टी, कारंजा, वर्धा व शेलू या तहसिलचा समावेश होतो.

Please cite this Article as : *ओमप्रकाश बी. मुंदे , आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गूरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रातील विक्रेत्यांच्या प्रवास चक्राचे प्रारुप* : **Indian Streams Research Journal (Sept. ; 2012)**

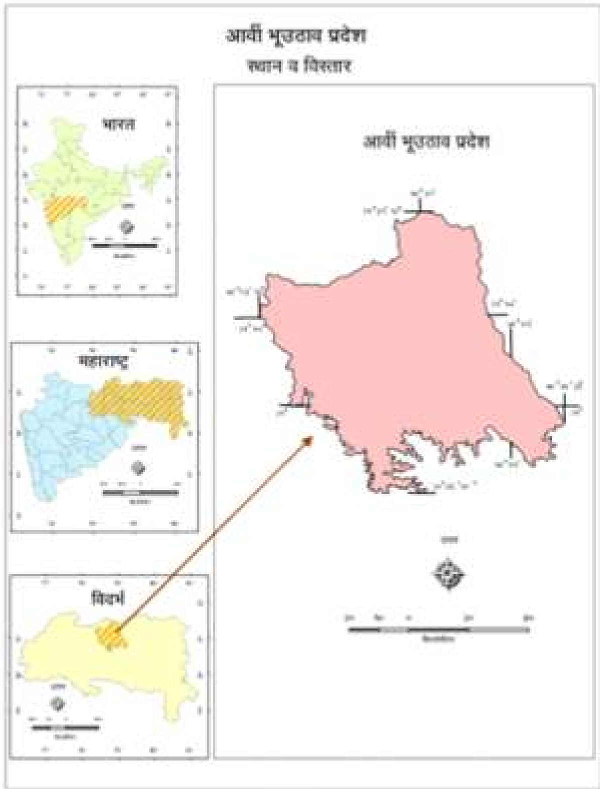

वरील चतुसिमेच्या मध्यवर्ती असलेला उंच सखल भूउठावाचा प्रदेश म्हणजे आर्वी भूउठाव होय. या भूउठावाचे एकूण क्षेत्रफळ 3787.75 चौ. कि. असून ते महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या 1.23 एवढे आहे. (नकाशा क्र 1)

उद्दिष्ट –

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रातील विक्रेत्यांच्या प्रवास चक्राच्या प्रारुपाचे अध्ययन करणे.

पध्दतीशास्त्र –

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये वर्धा व नागपूर जिल्हाचे ळंमजजमतेए क्पेजतपबज ब्मदेने भ्दकइववा भारतीय स्थलदर्शक नकाशे, संबधीत तहसिलचे नकाशे व सार्वजनिक बांधकाम विभागाचे नकाशे यांचा उपयोग गुरांचे बाजार व यात्रा व्यापार केंद्रांची माहीती संकलित करण्याकरिता केलेला आहे. याशिवाय प्रत्यक्ष क्षेत्रीय अध्ययन करुन माहीती गोळा केलेली आहे. तथ्य संकलनानंतर वेगवेगळ्या सांख्यिकीय पध्दतीव्दारे तथ्याचे प्रगटीकरण केलेले आहे. नकाशाचा वापर करून व्यापार चक्राचे प्रगटीकरण केलेले आहे.

बाजारचक्र व यात्रा व्यापार चक्र –

गुरांचे बाजार हे आडवड्यातून फक्त एकच दिवस भरत असल्यामुळे पूर्णवेळ विक्रेते एकाच बाजार केंद्रावर आपला व्यवसाय करू शकत नाही. कारण सिमीत मागणीमुळे त्यांना गतिशील व्हावे लागते. त्यामुळे विक्रेते आठवड्याच्या विभिन्न दिवशी वेगवेगळ्या गुरांच्या बाजार केंद्राना भेटी देतात. अशाप्रकारे वेगवेगळ्या दिवशी जवळच्या वेगवेगळ्या ठिकाणी भरणाऱ्या आठवडी बाजाराच्या क्रमाला बाजारचक्र (Market Cycle) असे म्हणतात (ब्रोमले 1978) अलाव (1968) यांच्या मते "Group of Market (Market Places) Serving a specified area and Unified by a known order of Market shifts" सिमन्स्की आणि वेबर (1974) यांनी बाजार चक्राचे पुढील प्रमाणे वर्गिकरण

केलेले आहे.

अ) बाह्य आणि एकमेकांना व्यापणारे बाजारचक्र (External and overlapping cycle)
ब) कमी आणि जास्त क्रमिक बाजारचक्र(Low and high order cycle)
क) मिश्र बाजार चक्र आणि एका ठिकाणी विक्री (Mix cycle and one place)

ज्या बाजार चक्रातील बाजार केद्रांवर आठवड्याचे सर्वच दिवस बाजार भरतात त्या बाजारचक्राला पूर्ण बाजार चक्र (Complete Market Cycle) असे म्हणतात. ज्या बाजार चक्रामध्ये आठवड्यातील एकापेक्षा जास्त दिवस बाजार भरत नाही अशा बाजार चक्राला अपूर्ण बाजार चक्र (Incomplete Market Cycle) असे म्हणतात (श्रीवास्तव, 1998)

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील गुरांच्या बाजार चक्राचे अध्ययन केले असता असे दिसून येते की, या प्रदेशात फक्त चार गुरांची बाजार केंद्र असून मंगळवार, गुरुवार व रविवार या तिनच दिवशी बाजार भरत असल्यामुळे या प्रदेशात गुरांच्या बाजाराचे पूर्ण बाजार चक्र अस्तित्वात आले नाही. आर्वी (गुरुवार) व कारंजा (रविवार) आणि काटोल (मंगळवार) व नरखेड (रविवार) हे दोन अपूर्ण बाजार चक्र आढळून येतात. सिमन्स्की (1947) यांनी वगीकृत केलेल्या बाजार चक्रानुसार आर्वी भूउठाव प्रदेशात संमिश्र बाजारचक्र किंवा एका ठिकाणी विक्री या पध्दतीचे बाजार चक्र (Market Cycle) आढळून येते.

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार केद्रातील व्यापार चक्राचे अध्ययन केले असता असे दिसून येते की, जास्त कालावधीच्या व मोठ्या यात्रा व्यापार केंद्रांना विक्रेते जास्त प्रमाणात भेट देतात. पूर्णवेळ विक्रेते अशा यात्रा व्यापार केंद्रांना भेट देऊन यात्रा व्यापार चक्र पूर्ण करतात तर लहान यात्रा यापार केद्रांवर स्थानिक व अर्थवेळ विक्रेते भेट देतात. त्यामुळे या लहान यात्रा व्यापार केंद्रातील विक्रेते यात्रा व्यापार चक्रामध्ये समाविष्ठ होत नाहीत. म्हणून यात्रा व्यापार चक्रांचा अभ्यास करण्यासाठी काही प्रमुख यात्रा व्यापार केंद्राची निवड केली आहे. या प्रमुख यात्रा केंद्रांच्या वार्षिक यात्रा व्यापार चक्रांचे अध्ययन केले असता या प्रदेशात एकूण 9 यात्रा व्यापार चक्र आढळून येतात. या प्रदेशामध्ये वर्षातील 10 महिने यात्रा भरतात त्यामुळे येथे पूर्ण यात्रा व्यापार चक्र आढळून येत नाही. येथील यात्रा व्यापार चक्रामध्ये 3 महिन्यांपासून 8 महिन्यांचा समावेश होतो. यात्रा व्यापार चक्रांमध्ये सरासरी 6 यात्रा केद्रांचा समावेश होत असून दोन यात्रा व्यापार केंद्रातील सरासरी अंतर 10.49 कि. मी. आहे .

सारणी क्र 1
आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार चक्र

;k=k 0;kikj pØ Øekd	lekfo"B ;k=k dæ	;k=k 0;kikj dækrhy ljkljh vrj ¼fd- eh e/;½
1	7	14-15
2	8	10-13
3	3	13-95
4	5	8-69
5	7	7-72
6	4	11-66
7	3	6-36
8	7	9-38
9	6	12-45
,d.k	50	94-49
ljkljh	5-55	10-49

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील यात्रा व्यापार चक्रामध्ये विक्रेत्यांच्या वार्षिक प्रवास मार्गावर निवडलेल्या प्रमुख यात्रा केंद्रांचा आधार घेउुन त्याचे स्वरूप नकाशा क्र. 2 मध्ये स्पष्ट केलेले आहे त्यावरून या प्रदेशातील विक्रेत्यांच्या यात्रा व्यापार चक्रावर पुढीलप्रमाणे प्रकाश टाकता येईल.

यात्रा व्यापार चक्र क्र. 01

आर्वी भूउठाव प्रदेशातील नैऋत्य भागामध्ये असलेल्या या यात्रा व्यापार चक्रामध्ये एकूण 07 यात्रा केंद्रांचा समावेश होतो. त्यामध्ये येणगाव, मालेगांव (काली) टाकरखेडा, कवाडी, दानापूर, महाकाली, बोथली (हेटी) ही यात्रा केंद्र आहेत. यापैकी महाकाली येथे 9, टाकरखेडा येथे 7 व मालेगाव (काली) येथे 2 दिवसांची यात्रा भरते, या यात्रा व्यापार चक्रामध्ये दोन यात्रा केंद्रांमधील सरासरी अंतर 14.15 कि. मी. आहे.

udk"kk Ø 2

यात्रा व्यापार चक्र क्र . 02

आर्वी भूउठाव प्रदेशाच्या वायव्य भागात हे व्यापारचक्र असून त्यामध्ये खडकी, बोटाणा, साहूर, लहान, आर्वी, वाघोली, आष्टी, शिरकुटणी व रामधरा या 08 केंद्रांचा समावेश होतो. यापैकी आष्टी येथे 5 व रामधरा येथे 3 दिवसांची यात्रा भरते. या यात्रा व्यापार चक्रामध्ये दोन यात्रा केंद्रांमधील सरासरी अंतर 10.13 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यपार चक्र क्र 03

हे यात्रा व्यापार चक्र नरखेड तहसिलच्या पश्चिम भागात असून यामध्ये सांवगा, जलालखेडा, व सुसंदरा या तीन यात्रा केंद्रांचा समावेश होतो. जलालखेडा येथे फेबुवारी व सप्टेंबर या दोन महिन्यामध्ये यात्रा भरते. या व्यापार चक्रामध्ये दोन यात्रा केंद्रातील सरासरी अंतर 13.95 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यापार चक्र क्र. 04

आर्वी भूउठाव प्रदेशाच्या मध्यभागात उपरोक्त यात्रा व्यापार चक्र विकसित झाले असून यामध्ये कन्नमवारग्राम, ढगा, उमरी, आगरगांव व सावली (बु.) या 5 केंद्रांचा समावेश होतो. या यात्रा व्यापार चक्रात दोन यात्रा केद्रांमधील सरासरी अंतर 8.69 कि.मी. आहे. ढगा या यात्रा केंद्रावर 6 दिवसाची यात्रा भरते.

यात्रा व्यापार चक्र क्र. 05

हे यात्रा व्यापार चक्र मध्यपूर्व भागात असून यामध्ये जामगढ, पांजरा (काटे), कलमूण्डा, रिधोरा, शिर्मी, खूरसापूर या यात्रा केद्रांचा समावेश होतो. या यात्रा व्यापार चक्रात दोन यात्रा केद्रातील सरासरी अंतर 7.72 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यापार चक्र क्र. 06

या चक्रामध्ये खोरीखापा, सावंगा, बोरी, आडेगांव या यात्रा केद्रांचा सामवेश होत असून दोन यात्रा केंद्रातील सरासरी अंतर 11.36 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यापार च्रक क्र. 07

हे यात्रा व्यापार चक्र आग्नेय भागात असून या चक्रामध्ये कान्होलीबारा, वडगांव जंगली व चौकी या 3 केंद्रांचा समावेश होतो. या यात्रा व्यापार चक्रात दोन यात्रा केंद्रामधील सरासरी अंतर 6.36 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यापार चक्र क्र 08

काटोल तहसिलमध्ये हे यात्रा व्यापार चक्र असून यामध्ये 7 यात्रा केद्रांचा समावेश होतो. काटोल येथे एप्रिलमध्ये 9 व जानेवारी महिन्यामध्ये 3 दिवसांची अशी दोनदा यात्रा भरते. तर पारडर्शिंगा येथे 7 दिवसांची यात्रा भरते. या व्यापार चक्रामध्ये दोन यात्रा केद्रांमधील सरासरी अंतर 9.38 कि. मी. आहे.

यात्रा व्यापार चक्र क्र. 09

आर्वी भूउठाव प्रदेशाच्या ईशान्येस हे यात्रा व्यापार चक्र असून यामध्ये 7 यात्रांचा समावेश होतो. यापैकी सावरगांव येथे 2 दिवसांची व बेलोना या यात्रा केंद्रावर 3 दिवसांची यात्रा भरते. या यात्रा व्यापार चक्रात दोन यात्रा केंद्रामधील सरासरी अंतर 12.45 कि. मी. आहे.

यांप्रकारे आर्वी भूउठाव प्रदेशात यात्रा व्यापार चक्राचा विकास झालेला दिसून येतो.

निष्कर्ष –

1)गुरांचे बाजारचक्र व यात्रा व्यापार चक्रावर ग्राहकांपेक्षा विक्रेत्यांचा प्रभाव जास्त दिसून येतो.
2)यात्रा व्यापार चक्र व गुरांचे बाजार चक्र व त्या चक्रातील केद्रांची संख्या यावर भौगोलिक घटकांचा प्रभाव दिसून येतो.
3)गुरांचे बाजार चक्र हे अपूर्ण बाजार चक्र आहे.
4)यात्रा व्यापार चक्राचा विकास चांगल्या प्रकारे झालेला आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1)Berry,B.J.L. Geography of market centres and Retail Distribution, New jersery, England Cliffs, 1967.
2)Carlyle,W.J. Livestock Market in Scotland.Association of Americal Geographers. Vol. 65, No, September 1975.
3)Satena, H,M. Marketing Geography, Jiapur, Rawat Publication ,2004.
4)Scott,peter, Geography and Retailing Hutchinson & Co Publication LTD3 Firzroy square, London WI, 1970.
5)श्रीवास्तव हरिओम, विपणन भूगोल सरयूपार मैदान (उत्तर प्रदेश) का प्रतिक अध्ययन. गोरखपूर एसोसिएँशन ऑफ मार्केटिंग ज्योग्राफार्स ऑफ इण्डिया 1998
6)Tamskar, B.G. Fair centres of the Chhattisgarh plain, National Geographer , Vol. XIV No, 1. 1979.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net